Volume 10 (Special Issue 4)
January, 2020

ISSN - 2230 - 9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

COSMOS IMPACT FACTOR
4.270

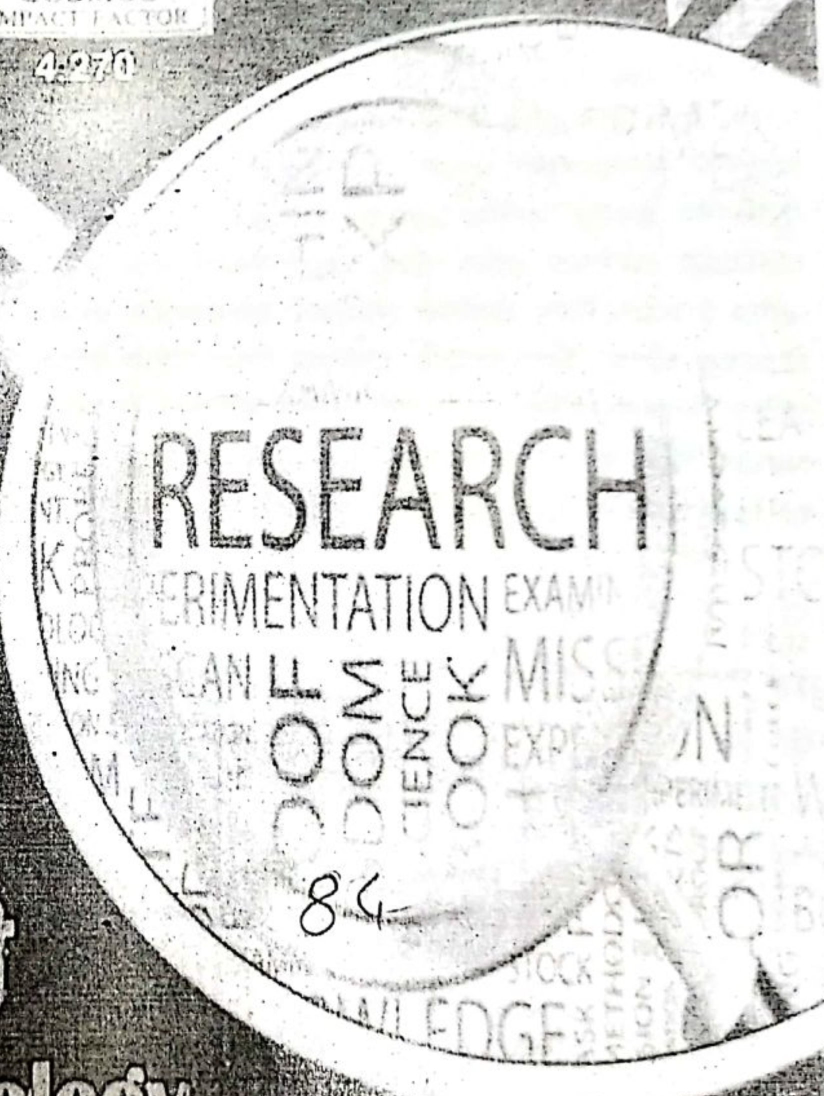

२६ जानेवारी २०२०

भारतीय प्रजासत्ताक दिनानिमित्त...

संशोधन पद्धती

Research Methodology

Editor : Dr. R.V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102
Email - info@jrdrb.com   Visit - www.jrdrvb.com

Scanned with CamScanner

डॉ. कविता साळुंके
संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, नाशिक

कु. ज्योती रामचंद्र लष्करी (पीएच.डी. संशोधक)
य.च.म.मु. विद्यापीठ, नाशिक

COSMOS IMPACT FACTOR - 4.270

प्रास्ताविक :

आशययुक्त अध्यापन पध्दती आणि अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषणात 'आशय विश्लेषण' केले जाते. त्यात 'संकल्पना' आणि 'संकल्पनांचे विश्लेषण' या प्रात्यक्षिक कार्याला महत्त्व असते. आशयज्ञानातील संकल्पनांचे विश्लेषण करुन आशयज्ञानाचे अधिक गुणवत्तापूर्ण आकलन व्हावे आणि त्याद्वारे अधिक दर्जेदार व प्रभावी अध्यापन करण्यास मर्मदृष्टी प्राप्त व्हावी यासाठी ती प्रात्यक्षिके असतात. इथे 'संकल्पनात्मक विश्लेषण' अध्ययन अध्यापनाच्या दर्जेदारपणासाठी आहे. प्रस्तुत लेखामध्ये 'संकल्पनात्मक विश्लेषण' ही संकल्पना संशोधनाच्या संदर्भात विचारार्थ घेतली आहे.

संकल्पना म्हणजे कोणत्याही ज्ञानशाखेच्या सैध्दांतिक चौकटी अथवा संदर्भ चौकटी. संकल्पना म्हणजे वैज्ञानिक ज्ञानाची इमारत उभारण्यासाठी आवश्यक असणारे मूलभूत ज्ञान. याचाच अर्थ मूलभूत संकल्पनांच्या गुणवत्तेवरच ज्ञानशाखांची व वैज्ञानिक ज्ञानाची गुणवत्ता अवलंबून असते असे म्हणता येते. एवढेच नव्हे तर एखादया ज्ञानशाखेला मार्गदर्शन करणा-या उपपत्तींचे सामर्थ्य हे 'संकल्पना' व 'संकल्पनात्मक विश्लेषण' यांच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असते. ही बाब संशोधन कार्यालाही प्रकर्षाने लागू पडते. संशोधन आणि उपपत्ती अथवा सिध्दांत विकसनात कमी प्रमाणात अथवा गैरसमजुतीने आकलन केलेल्या/झालेल्या संकल्पनांचा वापर करणे इष्ट ठरत नाही. कारण त्यामुळे त्यातून निष्पन्न होणा-या फलश्रुती व त्यांच्या विश्वसनीयते सप्रमाणतेबाबत शंका घेतल्या जातात.

तत्त्वज्ञात्मक संशोधनाचा, एक विशिष्ट हेतू असतो. तो म्हणजे अर्थ स्पष्टीकरणासाठी बौध्दिक विश्लेषण वापर करुन संशोधन करणे. आजपर्यंतच्या शैक्षणिक परंपरेत संकल्पनांचे अर्थस्पष्टीकरणासाठी कोणत्याही स्वरुपाच्या - गुणात्मक किंवा संख्यात्मक - अनुभवजन्य संशोधनाचा वापर केल्याचे आढळत नाही. त्यामुळे संकल्पनात्मक विश्लेषण पध्दतीच्या विकसन कार्यातमर्यादा येतात. त्यामुळे संकल्पनात्मक विश्लेषण क्षेत्राला अधिक चालना देण्यासाठी पध्दतशीर संशोधन व उपक्रम यांची नितांत गरज आहे असे म्हणता येईल. अर्थात सर्वच प्रकारच्या संशोधनात संकल्पनात्मक विश्लेषण महत्त्वपूर्ण ठरते. संशोधन करतांना संकल्पनात्मक विश्लेषण महत्त्वाचे असते.अर्थात हे प्रत्येक संशोधक म्हणतात पण ते कसे करावे, यावर मात्र फारसा प्रकाश कोणी टाकलेला आढळत नाही. अर्थात अशावेळी परिभाषाशास्त्रीय पध्दतीचा पर्याय योग्य ठरतो आणि त्याद्वारे विश्लेषण करणे शक्य होते. अर्थात त्याच्याही मर्यादा आहेत. येथे संशोधनातील संकल्पनात्मक विश्लेषणाचा विचार करतांना, त्या स्वरुपाच्या विश्लेषणाचे संशोधन प्रक्रियेतील स्थान, संकल्पनात्मक विश्लेषणाचा अर्थ, स्वरुप आणि संकल्पनात्मक विश्लेषणाचे संशोधनातील महत्त्व या मुद्दयांद्वारे विवेचन केले आहे.

१) संकल्पनात्मक विश्लेषण : संशोधन प्रक्रियेतील स्थान

मचॅडो आणि सिल्वा (२००७) यांनी संकल्पनात्मक विश्लेषणाची भूमिका व वैज्ञानिक पध्दती' बाबत लेख प्रसिध्द केला. त्यात त्यांनी मानसशास्त्रामध्ये संकल्पनात्मक विश्लेषणाची अपेक्षा केंद्रीभूत ठेवली. त्या लेखकांच्या मते वैज्ञानिक पध्दतीमध्ये तीन महत्त्वाचे टप्पे असतातत म्हणजे.

अ) प्रयोग: नियंत्रित प्रयोग करणे, पध्दतशीरपणे निरीक्षण करणे आणि सहसंबंधशोधणे.

आ)सांख्यिकीय विश्लेषण: प्रयोगाद्वारे प्राप्त झालेल्या आधार सामग्रीचा वापर करुन निष्कर्ष मांडणे.

इ) संकल्पनात्मक विश्लेषण : संकल्पनांचे स्पष्टीकरण करणे, प्रतिमानातील संकल्पना विषयक समस्या नमूद करणे, वादग्रस्त विचार अथवा आशयातील पूर्वी न जाणवलेली गृहितके व टप्पे सांगून सैध्दांतिक अहवालातील सुसंगतीचे, एकवाक्यतेचे मूल्यमापन करणे.

२) संकल्पनात्मक विश्लेषण : अर्थ, स्वरुप आणि हेतू.-

85

उपलब्ध साहित्यातून संकल्पनात्मक विश्लेषण संदर्भात विविध विषय क्षेत्रानुसार वेगवेगळ्या पर्यायी संज्ञा व व्याख्या उपलब्ध होतात, त्यातून संकल्पनात्मक विश्लेषणाची व्याख्या करता येते. संकल्पनेची, वैशिष्टये आणि त्या संकल्पनांचे इतर संकल्पनांशी असणारे संबंध स्पष्ट करण्यासाठी केलेली कृती म्हणजे संकल्पनात्मक विश्लेषण होय.

संकल्पनात्मक विश्लेषणाचा ... त्यांच्या मते, परिकल्पना आणि सिध्दांत अथवा उपपत्तींचे विश्लेषण म्हणजे संकल्पनात्मक विश्लेषण होय.

उपरोक्त व्याख्येत विश्लेषणासाठीच्या बाबी दिल्या आहेत. त्यासाठी 'विश्लेषण करणे' याचा अर्थ ज्ञात करणे आवश्यक आहे. नमूद केलेल्या बाबींचे परीक्षण करणे, ते परीक्षण सुस्पष्टता व तर्कशुध्द सुसंगती प्रस्थापित करण्याच्या हेतूने हाती घेणे, त्यातील तर्कशुध्द संबंधांची सूक्ष्मतेने छाननी करणे आणि गृहितके व परिणाम स्वरुप फलनिष्पत्ती निश्चित करणे अशा कृतींचा समावेश 'विश्लेषण' या संज्ञेत होतो. भाषेच्या संदर्भात संकल्पनात्मक विश्लेषण हे केवळ भाषा व भाषिक वापर या विषयांशी संबंधित नाही तर आपल्या भाषिक अभिव्यक्तीतील 'आशयाशी' म्हणजेच अभिव्यक्ती करतांना आपल्या विचाराबाबत व बोलण्याच्या विषयाशी संबंधित असते.

उपरोक्त दोन्ही व्याख्यातून संकल्पनात्मक विश्लेषणाचे हेतू स्पष्टपणे जाणवतात. ते म्हणजे संकल्पनांची सुस्पष्टता, विविध बाबींतील तर्कशुध्द सुसंगती हे होत. त्यातून व्यावहारिक असंगती उघड होण्यास मदत होते. संशोधकाने स्वतःच्या मनोवृत्ती, स्वीकारलेली तत्त्वे, संशोधनाच्या स्वरुपाबाबत केलेले दावे आणि प्रत्यक्ष संशोधन अहवालातून जाणवणारी वस्तुस्थिती या दोहातील समन्वय अथवा फरक स्पष्ट करणेही शक्य होते.

संशोधन प्रक्रिये संदर्भातील एक व्याख्या :- **Conceptual analyses involve speculating about connections that have yet to be confirmed with intervention research and descriptive studies. Conceptual analyses are often built around a review of the research literature related to the concept under consideration.**

ज्या संबंधांची (विविध चलांमधील), प्रायोगिक अथवा वर्णनात्मक संशोधनांद्वारे पुष्टी होणे बाकी आहे अशा संबंधांबाबत अनुमान करण्याच्या प्रक्रियेचा संकल्पनात्मक विश्लेषणात समावेश होतो. बऱ्याचदा संशोधक आपल्या प्रश्नासंदर्भातील संशोधन साहित्य आढाव्याभोवती संकल्पनात्मक विश्लेषणाची रचना करतात. परंतु संकल्पनात्मक विश्लेषणात चलातील संबंधाबाबत केवळ अनुमान तर्क करणे पुरेसे नसते, तर हाती घेतलेल्या संशोधनातील संकल्पना त्यातील सुसंगतीही प्रस्थापित करणे आवश्यक असते. परिभाषाविषयक विश्लेषणात अखंड/ समग्रतेने असणाऱ्या संकल्पना आणि त्यांच्या संबंधांचे वर्णन व स्पष्टीकरण केले जाते. या संदर्भात उपलब्ध असणाऱ्या सर्वच व्याख्यांमध्ये दोन घटक अनिवार्यपणे आढळतात -

(१) संकल्पनांची वैशिष्ट्ये व गुणधर्मांची यादी करुन त्याद्वारे संकल्पनांचे वर्णन करणे.

(२) संकल्पना प्रणाली मधील (systems of concepts) संकल्पनांच्या संबंधांचे वर्णन करणे. या विचारातून असे म्हणता येते की, संकल्पनात्मक विश्लेषण म्हणजे पारिभाषिक विश्लेषणाचा गाभा होय. त्याचे हेतू पुढीलप्रमाणे सांगता येतात.

(अ) संकल्पनांचे गुणधर्म, व वैशिष्टे स्पष्ट करणे. (आ) विविध संकल्पनामधील संबंध स्पष्ट करणे. (इ) संकल्पना प्रणालीतील विशिष्ट संकल्पनांचे स्थान निश्चित करणे. (ई) उपरोक्त सर्व कृतींद्वारे संकल्पनांची व्याख्या करण्यासाठी विविध भाषातील समानार्थी शब्दांचे शोधनकरुन त्यांची योग्य मांडणी करण्यासाठी आधारभूत ज्ञान प्राप्त करणे.

या विवेचना आधारे एक सर्वसमावेशक व्याख्या विकसित करता येईल ती म्हणजे - ''समग्रतेने असणाऱ्या संकल्पना, त्यांची वैशिष्टे आणि विविध संकल्पनांमधील संबंधांचे वर्णन व स्पष्टीकरण करण्याची कृती म्हणजे संकल्पना विश्लेषण होय.''

बॉकर आणि अंकेट (१९९४) यांच्या मते, ''संकल्पना विश्लेषण म्हणजे संकल्पना विकसन पध्दती (concept development method) होय.'' संकल्पना विकसन हा सिध्दांत/उपपत्ती विकसनातील एक महत्त्वपूर्ण घटक असतो. याचाच अर्थ संकल्पना विकसन म्हणजे संकल्पनामधील साम्य आणि भेद निश्चित करण्याची प्रक्रिया/शुश्रुषा वितानातसंकल्पना विश्लेषणाचा मूलभूत हेतू संकल्पनांचे निश्चित गुणधर्म आणि असमर्पक गुणधर्म यातील फरक स्पष्ट करणे असा असतो. व्यापारशास्त्रा साहित्यतासी १९८० आणि सामसा २००१ यांच्या मते निवडलेल्या सैध्दांतिक पार्श्वभूमीच्या संदर्भात लेखी स्वरुपात असलेल्या संकल्पनांच्या अर्थांचे व व्याख्यांचे अर्थनिर्वचन करणे म्हणजे संकल्पनात्मक विश्लेषण होय.

३) संकल्पनात्मक विश्लेषण : वैज्ञानिक संशोधनातील भूमिका

वैज्ञानिक संशोधनातील संकल्पनात्मक विश्लेषणाची भूमिका

वैज्ञानिक संशोधनाच्या टप्प्या संदर्भात विचार ...

मानवी जीवना ...

Scanned with CamScanner

१) यांत्रिक पध्दती - यांत्रिक पध्दतीचा प्रमुख हेतू 'व्यावहारिक फलनिष्पत्ती' असतो. यांत्रिक पध्दतीचे दोन उपप्रकार आहेत -

अ) कार्यप्रवणता यांत्रिक पध्दती - उदाहरणार्थ सायकल चालविण्याची कृती व पध्दती. [illegible] कार्यप्रवणता यांत्रिक पध्दतीची अंतिम फलनिष्पत्ती म्हणजे विशिष्ट कौशल्यानुरूप कृती करण्याचे नैपुण्य प्राप्त होणे, उदाहरणार्थ, सायकल चालविण्याचे नैपुण्य, अध्यापन इ.

ब) यांत्रिक पध्दतीचा दुसरा उपप्रकार म्हणजे - निर्मितीप्रधान यांत्रिक पध्दती :- उदाहरणार्थ, [illegible] पध्दती, शिवणकामाची पध्दती, बांधकाम पध्दती. या उपप्रकाराची अंतिम फलनिष्पत्ती म्हणजे विशिष्ट स्वरूपाची निर्मिती उदाहरणार्थ, केक, ड्रेस, भिंत, अध्ययन साहित्य इ.

२) पृच्छा पध्दती - मानवी जीवनात माहिती शोधासाठी वापरला जाणारा दुसरा प्रकार म्हणजे पृच्छा पध्दती. [illegible] प्रमुख हेतू असतो 'शोधन' आणि अंतिम फल निष्पत्ती असते "अज्ञात बाबींचे ज्ञान." शोधनाद्वारे ज्ञान प्राप्त होण्यासाठी संशोधनकार्यात 'स्वरूप अथवा संरचनेचे वर्णन' आणि 'भूतकालीन घटनांमधील कार्यकारण भावाचे स्पष्टीकरण' करण्यात येते. उपर्युक्त दोन प्रमुख पध्दतींपैकी पृच्छा पध्दतीतून येणारा टप्पा म्हणजे संशोधन.

या टप्प्यापर्यंत केलेले शाब्दिक विवेचन आकृतीद्वारे पुढीलप्रमाणे सांगता येते.

पृच्छा पध्दती - या दुसऱ्या प्रमुख प्रकाराबाबतचे विवेचन पुढीलप्रमाणे करता येईल. या संशोधन पध्दतीचे दोन उपप्रकार आहेत - i) वैज्ञानिक संशोधन (scientific inquiry) आणि ii) अवैज्ञानिक संशोधन (non-scientific inquiry). दोन उपप्रकारांना अनुक्रमे चिकित्सात्मक संशोधन ([illegible]) आणि चिकित्सा नसलेले संशोधन (uncritical inquiry) असेही म्हणतात.

वैज्ञानिक अथवा चिकित्सात्मक संशोधन संदर्भाबाबत निर्णय घ्यावे लागतात. म्हणजेच हे संशोधन विशिष्ट कारणमिमांसे संदर्भात (in context of justification) आहे की अस्तित्वात पण अज्ञात असणाऱ्या गोष्टी संदर्भात (in context of discovery) याबाबतचे निर्णय महत्त्वपूर्ण असतात तर यांत्रिक पध्दतीचा प्रमुख हेतू व्यावहारिक फलनिष्पत्ती असा असतो, तर पृच्छा पध्दतीचा विशिष्ट कारण मिमांसा किंवा शोध होय.

या संशोधन पध्दतीची आकृती स्वरूपात मांडणी पुढीलप्रमाणे करता येईल.

मानवी जीवनात वापरल्या जाणाऱ्या संशोधन पध्दती

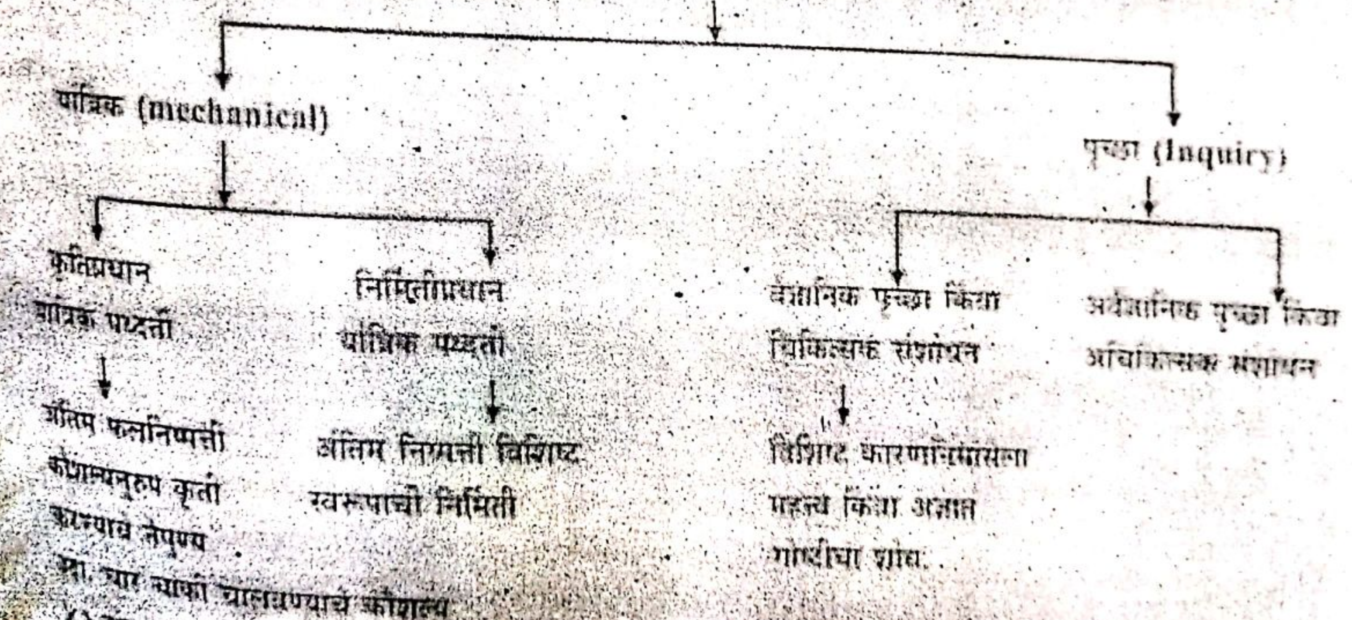

४) संकल्पनात्मक विश्लेषण :

वैज्ञानिक संशोधनात 'संकल्पनात्मक (तर्कशुध्द) विश्लेषण' हा पहिला टप्पा असतो आणि या पायरीवर [illegible] पध्दतीने संकल्पनांची सुस्पष्टता, [illegible] पायरीवर निरीक्षणात्मक (अनुभवनिष्ठ) विश्लेषण (observation-empirical) केले जाते. अस्तित्वात असणाऱ्या निरीक्षणाचा विचार करण्यात येतो. अस्तित्वात असणारा निरीक्षणे पुरेसा प्रमाणात उपलब्ध असल्यास संशोधन [illegible] अन्यथा नवीन निरीक्षणे नोंदविण्यात येतात. ही निरीक्षणे नोंदविण्यासाठी 'संख्यात्मक' 'गुणात्मक' आणि 'मिश्र' अशा तीन संशोधन पध्दती [illegible] असतात.

Scanned with CamScanner

संकल्पनात्मक विश्लेषणामुळे कोणत्या घटकांचा अभ्यास आपल्याला करायचा आहे? त्यासाठी कोणती चले कशा प्रकारे विकसित करावी लागतील या संदर्भात माहिती मिळते. चलांच्या आधारे परिकल्पना मांडता येतात. ह्या परिकल्पना कधी सफल तर कधी असफल होतात. सफल झाल्यास संशोधक प्रत्येक पायरिची संकल्पनात्मक विश्लेषणातील मुद्दे/चलेसंदर्भात विमर्षी चिंतन करतो व सफलतेचे कारण शोधतो. पण जर असफल झाले तर संशोधनाची दिशा वा साधन कोणत्या मुद्यावर चुकले याची संकल्पनात्मक विश्लेषणातील चलांआधारे परिक्षण करतो व कार्य पुर्नरचना करतो.

संकल्पनात्मक विश्लेषण प्रक्रिया - संकल्पनात्मक विश्लेषण करण्याची पध्दती काय असावी, त्यात कोणते टप्पे असतात. म्हणजेच एकंदरीत प्रक्रियेचा/ स्वरुपाबाबतचा विचार व्यावहारिक दृष्टिकोनातून महत्त्वाचा ठरतो.

५) संकल्पनात्मक विश्लेषणाचे संशोधनातील महत्त्व

संशोधन प्रक्रिया ही वैज्ञानिक पध्दतीवर आधारित असते. ही वस्तुस्थिती एकदा मान्य केली की संशोधन पध्दतीत वैज्ञानिक पध्दतीचे तीन कार्यसंच - प्रयोग, सांख्यिकीकरण व संकल्पनात्मक विश्लेषण - अनिवार्य ठरतात. यावरुन संकल्पनात्मक विश्लेषण म्हणजे संशोधनाचा एकात्मभाग असतो. हे लक्षात येईल किंबहुना वैज्ञानिक पध्दतीत प्रयोग व सांख्यिकीकरणापूर्वीच संकल्पनात्मक विश्लेषणाचा टप्पा असतो. प्रयोग व सांख्यिकीकरण अनावश्यक असल्यासटाळता येतात पण संकल्पनात्मक विश्लेषण टाळणे शक्य नसते. त्यामुळेच संकल्पनात्मक विश्लेषण हा प्राथमिक (सर्वात आधी येणार) पण महत्त्वपूर्णटप्पा ठरतो.

Observations and experiments, on the one hand, and conceptual analysis, on the other hand, are filters through which all scientific hypotheses, models and theories must pass. अर्थात, एका बाजूला निरीक्षण व प्रयोग आणि दुसऱ्या बाजूला संकल्पनात्मक विश्लेषण अशा दोन गाळण्यामधून सर्व वैज्ञानिक परिकल्पना, प्रतिमाने व उपपत्ती अत्यावश्यक ठरते. यावरुन परिकल्पना, प्रतिमाने व उपपत्तीचा स्वीकार करण्यापूर्वी संकल्पनात्मक-विश्लेषणाधिष्ठीत सत्यपरीक्षांचा वापर आवश्यक व इष्ट ठरतो.

वैज्ञानिक पध्दतीत संकल्पनात्मक विश्लेषणाचे स्थान पूर्वी दर्शविले आहे (आकृती १-३). वैज्ञानिक पध्दतीत संशोधन करतांना अनुभवाधिष्ठीत, अस्तित्वात असणारी व प्रयोगांती प्राप्त होणारी अशा सर्व प्रकारच्या निरीक्षणांसाठी संकल्पनात्मक विश्लेषणाचा वापर केला जातो. त्यापैकी नविन निरीक्षणांची नोंद करण्यासाठी संख्यात्मक, गुणात्मक व संमिश्र (संख्यात्मक-गुणात्मक) अशा तिन्ही पध्दतींच्या उपयोजनातही संकल्पनात्मक विश्लेषण आवश्यक असते.

संशोधन शीर्षात आलेल्या मुख्य संकल्पना व त्यांचेशी संबंधीत उपसंकल्पना यांची अचुक माहिती संशोधकाला असली तर संशोधक योग्य पध्दतीने उद्दिष्टे, गृहितके, चले, परिकल्पना यांची मांडणी करु शकतो. संकल्पनात्मक विश्लेषण ही संकल्पना मूलतः मानसशास्त्रातील आहे.

संकल्पनात्मक विश्लेषण व्याख्या - Schmid Richard (1991) says that, "It as an instructional Strategy which requires Researchers to jot Concepts and their interreditionships in a meaningful Organizational network and raises the quality of research" थोडक्यात संशोधन शीर्षात आलेल्या विविध संकल्पनांचे अर्थपूर्ण संबंध स्पष्ट करणारी आकृती म्हणजे संकल्पनात्मक विश्लेषण होय.

६) संकल्पनात्मक विश्लेषण फायदे -

१) संशोधनातील मुख्य संकल्पना स्पष्ट होतात. २) कोणत्या आशय संदर्भात अधिक वाचन करायला हवे ते स्पष्ट होते. ३) विचार प्रक्रियेला दिशा मिळण्यास मदत होऊन त्यात सुसंगती मिळते. ४) चले व परिकल्पनांची मांडणी करता येते. ५) त्या अनुषंगाने संशोधन साधने निश्चित करता येतात. तसेच ती विकसित करता येतात. ६) संकल्पनामधील परस्पर संबंध स्पष्ट होतो. ७) महत्त्वाच्या चलांवर लक्ष केंद्रित करता येते. ८) आवश्यक माहिती व संदर्भ शोधणे सुलभ होते. ९) अनावश्यक संकल्पना संशोधन कार्यातून दूर करण्यास मदत होते. परिणामी सखोल व योग्य दिशेने संशोधन करण्याची दृष्टी प्राप्त होते. १०) स्वतःचे संशोधन कोणत्या संकल्पनांवर [illegible] मदत होते. ११) कोणत्या स्वरुपाच्या मुद्दे संशोधन [illegible] संकल्पना स्पष्ट होतात. १२) [illegible]

परिणामकारकता ... असेल तर त्याचे संकल्पनात्मक विश्लेषण पुढीलप्रमाणे करता येईल.

शिक्षणाचे स्तर

- पूर्व माध्यमिक
- प्राथमिक
- उच्च प्राथमिक शिक्षक
- माध्यमिक उच्च माध्यमिक

- पूर्व माध्यमिक शिक्षक शिक्षक
- प्राथमिक शिक्षक
- उच्च प्राथमिक शिक्षक
- माध्यमिक शिक्षक
- उच्च माध्यमिक

उच्च प्राथमिक स्तरावरील शाळा

- इंग्रजी शाळा
- मराठी माध्यम

- अनुदानित शाळा
- विना अनुदानित शाळा
- जिल्हा परिषद शाळा
- आश्रम...

- शासकीय आश्रमशाळा
- अनुदानित आश्रम...

जीवन कौशल्य

- सामाजिक कौशल्य
  - आत्मप्रचिति
  - प्रभावी संप्रेषण
  - आंतरव्यक्तीगत संबंध
  - समानुभूती
- भावनिक कौशल्य
  - भावनांचे समायोजन
  - ताण-तणावांचे समायोजन
- मानसशास्त्रीय क...
  - सर्जनशीलता
  - चिकित्सक विचा...
  - निर्णयक्षमता
  - समस्या निराक...

परिणामकारकता

- निर्णय क्षमता
- चिकित्सक विचार प्रभुत्व
- समस्या निराकरण
- सर्जनशीलविचार प्रक्रिया

अशा पध्दतीने संकल्पनात्मक विश्लेषण केल्याने प्रश्ना संबंधीत सर्व घटकांची जाणीव होते. त्यामुळे त... वाचन करणे. कोणत्या संकल्पनेवर संशोधन केंद्रिभूत करावे ती निश्चिती व त्या अनुषगाने चले व परि... मांडणी शक्य होते.या संकल्पनात्मक विश्लेषणामुळे कशाची माहिती मिळावायला हवी ते ठरवणे सोपे... उदाहरणात जीवन कौशल्य रूजवणुकीची संकल्पना आहे. तर शिक्षकांना जीवन कौशल्य शिक्षणाविषयी पूर्व... का? त्यांना प्रशिक्षण मिळाले आहे का? शिक्षकांकरिता जीवन कौशल्य शिक्षणासंबधी काही मार्गदर्शिका. शिक्षक हस्तपुस्तिका उपलब्ध आहे का? हे सर्व केल्यानंतर शिक्षकांच्या वर्गपाठ निरीक्षणातून काही जीवन रूजवणुकींची परिणामकारकता पडताळायची आहे.

उदा. साहित्य विकसन व जीवन कौशल्याची रूजवणूक - त्याची काय वैशिष्टये आहेत.

१) उदा. जीवन कौशल्य ही विद्यार्थ्यांमध्ये रूजविणे काळाची गरज झाली आहे.

२) जीवन कौशल्य शिक्षण काय आहे? जीवन कौशल्याची रूजवणूक कशी केली जाते. कोणत्या जीवन कौश... रूजवणूक करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी कोणते प्रयत्न करावे लागतात.

89

३) मुख्य संकल्पना जीवन कौशल्य शिक्षण यासाठी कोणकोणती कौशल्य येतात याची यादी करावी लागेल.

४) परिणामकारकतेचा अभ्यास म्हणजेच जीवन कौशल्य रूजवणुकीचा अभ्यास. यात शिक्षकांच्या अध्यापनात ह... बदल व त्या अध्यापनाला विद्यार्थ्यांनी दिलेला प्रतिसाद आणि त्यांच्या वर्तनात होणारा बदल.

संकल्पनात्मक विश्लेषण महत्वाचे असते कारण त्यामुळे कशाविषयी काय माहिती गोळा करायची ते ... ... विकसीत करणे ही कृती संशोधकाला करता ये...

Scanned with CamScanner

८) सारांश -

या संशोधनाची उपयुक्तता व प्रभावीपणा यासाठी 'संकल्पना' व 'संकल्पना विश्लेषण' या बाबींचा प्रश्न असते. एकंदरीत, संशोधनकार्य, संशोधनाचा अभिकल्प, संशोधनाद्वारे उपपत्तींची विकसनामध्ये सप्रमाणता व विश्वसनीयता येण्यासाठी संकल्पनांचे सुयोग्य आकलन संशोधकांना होणे आवश्यक असते. त्यासाठी संकल्पना विश्लेषण आवश्यक असते. त्यामुळे संशोधनाच्यां बाह्य सप्रमाणतेवरही सकारात्मक प्रभाव पडतात.

संकल्पनात्मक विश्लेषण म्हणजे पूर्णतः पूर्णविराम असणारा मार्ग नव्हे. अधिकचे ज्ञान व ज्ञानक्षेत्रामध्ये प्रवेश करण्याचे ते साधन आहे. त्या विश्लेषणाचा वापर करण्यात आनंद असतो पण आनंद प्राप्त होण्यापूर्वी आव्हान मात्र निश्चितच असते.

संदर्भ

1. Duncan, C.,J. Duff Cloutier and P. H. Bailey. (2007). Concept Analysis : the importance of differentiating the ontological focus. In Journal of Advanced Nursing 58(3), 293-300.
2. Haase, J., N. Cline Leidy, D. Coward, T. Britt and P. E. Penn. (1993). Simptaneous concept analysis : A strategy for developing multiple interrelated concepts. In concept Development in Nursing : Foundation, Techniques and Applications, 175-192.
3. More, J. M. (2000). Exploring pragmatic utility : Concept analysis by critically appraising the literature. In Concept Development in Nursing : Foundations, Techniques and Applications, 2nd ed., 333-352.
4. Nuopponen, A. (2005). Concept system analysis for academic writing. In VAKKI symposium xxv, 270-280. The Research Group for LSP, Theory of Translation and Multilingualism of the University of Vaasa, Vaasa.
5. Pen rod, J. and Hupcey, J. (2005). Enhancing methodological clarity : principle-based concept analysis. Journal of Advneed Nursing 50(4), 403-409.
6. Picht, H. and J. Draskau. (1985). Terminology : An Introduction. University of Surrey.
7. Skuce, D. and I. Meyer. Concept analysis and Terminology : a knowledge-based approach to documentation. In Proceedings of the 13th Conference on Computational linguistics.
8. Wilson, J. (1963). Thinking with concepts. Cambridge : Cambridge University Press.